

ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗАВДАНЬ БІОГРАФІЧНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здійснено аналіз теоретичних проблем просопографії — галузі біографічно-історичних досліджень, спрямованої на створення живого, багатовимірного, «стереоскопічного» портрету особистості з її життєвими рисами і вподобаннями, а також на вивчення подій минулого та їхніх наслідків крізь людський чинник або з урахуванням його впливу. Сформульовані дефініції основних категорій просопографії як спеціальної історичної дисципліни, визначено її зміст, завдання, предмет та об'єкт дослідження, відмінність від суто біографічних підходів. Розкрито актуальність просопографічних досліджень в контексті сучасних завдань персоніфікації історичного минулого. Проаналізовано трактування просопографії різними школами та напрямками в історіографії. Окреслено джерела просопографічних студій, визначено їхні інформативні можливості. Запропоновано напрями (блоки), що складають основу просопографічного портрету особистості, модель просопографічного дослідження особистості в історії.

The theoretical problems of prosopography that is a branch of biographical and historical investigations, directed at the creation of a living, multidimensional, 'stereoscopic' portrait of the personality with its features and preferences and at the study of past events and their consequences through the human factor, the influence of subjective factors on their course are analyzed. The definitions of some basic categories of prosopography as a specific historical discipline are given, its matter, tasks, subject and object of study, the difference from purely biographical approaches are stated. The actuality of prosopographic investigations in the context of modern tasks of personification of the historical past is shown. The interpretation of prosopography by different schools in historiography is analyzed. The sources of prosopographic studies are mentioned and their information means are defined. The directions (units) that make up the basis of the prosopographic portrait of the personality and the model of the prosopographic personality investigation in history are proposed.

Просопографія як галузь біографічно-історичного дослідження поки що мало відома в Україні, але актуальна в контексті завдань сучасної науки, насамперед її персоніфікації. Вона передбачає вивчення подій минулого та їхніх наслідків крізь людський чинник, вплив на їх перебіг певних особистостей, які завжди були основними фігурантами історії. Сьогодення в розрізі подібних завдань вимагає від дослідника об'єктивної та правдивої реконструкції життєписів історичних осіб, повернення до літопису минулого «справжніх облич», особливо стосовно фальсифікованих і забутих постатей, відтворення образів в усій багатогранності їх особистих якостей, а не однобоко чи кон'юнктурно, лише шляхом зосередження уваги

на певній ділянці діяльності: громадській, політичній, літературній, науковій або якійсь іншій, бо вона була лише складовою частиною життя конкретного індивіда.

Так, на думку відомого українського історика Ярослава Дашкевича, перед біографістами стоїть завдання олюднення «живих індивідуальних облич, а не виготовлення манекенів — носіїв певного стандартного набору анкетних біографічних даних» [1, с. 471]. А вітчизняний дослідник Валерій Хмелько констатує, що і справжня історія людини, як творчої особистості, починається тільки в ХХІ ст., і вона повинна розкрити внутрішній світ, натхнення і творчі переживання митця [2, с. 81].

Завдання біографа на нинішньому етапі полягає не лише в тому, щоб відтворити певні події в житті відомої особи, створити її біографію, а й в тому, що він «зобов'язаний розгадати мотиви вчинків свого героя, світ його емоцій, пов'язаних із безпосередніми подіями. Він повинен знайти той шлях, яким пройшов персонаж, пояснити причини свого вибору» [3, с. 4]. Ще за Нового часу, пишучи біографію, слід було відтворити духовний світ особи, її фізичний вигляд, походження аби створити такими повними характеристиками зразки для наслідування іншим сучасникам.

Та й допитлива людська природа спонукає дослідника в ХХІ ст. до поглибленого вивчення особи в історії, оскільки сучасника цікавить не лише перебіг фактів із її життя та діяльності, а й особистісні характеристики: походження, влада, темперамент, сюжети приватного життя, психологічні та фізичні стани в різні періоди, спонукальні мотиви творчих злетів та невдач (в митців), поведінка в різноманітних життєвих обставинах, її взаємостосунки з оточенням, світогляд та вплив на його формування зовнішніх факторів: родинного та приятельського оточень, сфер перебування, найбільше притаманні конкретній людині особливості манер і звичок. Зрештою, цікавить і її зовнішній вигляд.

Власне цей спектр особистісних проблем і досліджує історична просопографія. Вона є складовою частиною біографії, але *предметом* її дослідження є глибоке пізнання особистості, її людської сутності, проникнення в пласти духовного й інтелектуального світу особи. Якщо біографія формально відтворює життєвий і діяльний шлях особи, посилаючись на конкретні факти та дати, то просопографія змалює внутрішній перебіг її буття, індивідуальні особливості, створює портрет живої людини, якого нам завжди бракувало.

Отже, просопографія — це дисципліна, невід’ємна від людської особистості. Саме її розглядали як основну субстанцію історичного процесу історичні школи Західної Європи в ХХ ст.. Так, засновник французької школи «Анналів» Л. Февр вважав, що основним завданням історика є відтворення «живої історії», в якій центральним персонажем є людина минулого з певною психологією, менталітетом, звичками, традиціями. Дослідник доводив, що вивчати людину треба в сукупності всіх оточуючих її факторів, шляхом визначення впливу кожного з них на світогляд, психологічний тип, традиції тощо, а тому історія, на його думку, потребувала контакту з усіма навками та ремеслами, які мали безпосередній зв’язок із людиною. Відтак, уже в цих думках Л. Февра перед істориками вимальовуються якісно нові завдання, які можна частково зарахувати до просопографії.

Початки суто просопографічних студій сягають ще ХVІ ст., коли серед мислителів середньовіччя визріла ідея компонування колективної, а згодом, й індивідуальної біографії. Метою розпочатих досліджень було студіювання історії соціальних груп (як елементів політичної та соціальної історії) та виокремлення в них особистостей, об’єднаних певними спільними соціальними та політичними характеристиками.

У кінці ХІХ ст. просопографічний метод дослідження почали широко практикувати німецькі історики античності. Вони засновувалися на реконструкції життєвого шляху (кар’єри) окремих персонажів (зазвичай, із середовища еліт) на матеріалах літературних, нумізматичних і переважно епіграфічних пам’яток. Просопографія в ХІХ ст. трактувалася та використовувалася німецькими дослідниками античності як статистично-соціальний метод вивчення певних суспільних груп античного суспільства, за допомогою якого складався їхній соціальний портрет, колективна біографія певного прошарку суспільства чи професійної групи.

На сьогодні вже сформульовані окремі дефініції просопографії, чіткіше визначені її завдання, окреслений предмет дослідження та методологічні підходи, хоча статус дисципліни, її предметно-об’єктивна локалізація, зважаючи на розгалужені міждисциплінарні зв’язки та відсутність власного усталеного дисциплінарного інструментарію, залишаються невизначеними, розмитими.

Термін «просопографія» виник із грецького слова «προσωπον» — «обличчя» і означає «особа, персона, опис конк-

ретної особи або дисципліну про правила такого опису». За Оксфордським словником [4], просопографічне дослідження особи складається з двох частин: її опису та реконструкції її внутрішнього світу. Вебстерівський словник [5] теж трактує термін дwoяко: 1) опис зовнішності та характеру особи, дослідження її діяльності в сукупності впливів, контактів, взаємозв'язків, рефлексій і 2) колективна біографія певної групи, яку об'єднує щось спільне (діяльність, інтереси, походження, родові зв'язки тощо).

Російський джерелознавець М.С. Петрова визначила просопографію як спеціальну історичну дисципліну. Але відзначила дискусійність питання щодо її статусу: одні дослідники вважають, що просопографічні студії мають самостійний характер, інші — що вони є частиною біографії або певною методикою, чи сукупністю методик, залежно від теми дослідження та поставлених завдань [6].

На думку М.С. Петрової, просопографія — самостійна дисципліна соціальної історії, що оперує міждисциплінарними методами дослідження: генеалогії, ономастики, демографії, психології, психолографії та інших дисциплін. Тобто, дослідниця не зводить її предмет до вивчення конкретної особи, а вважає, що просопографія досліджує також традиції, взаємостосунки всередині соціальних груп, складає на основі джерел систематизований опис особистостей певної епохи, регіону або соціального прошарку. Така систематизація, на її думку, дає підстави як вибудовувати деталізовані біографії історичних осіб, які пояснюють багато епізодів їхнього особистого життя, так і зробити висновки щодо соціальної, адміністративної, господарської історії загалом, яка неминуче відображалася на окремих особистостях.

Просопографічний метод дослідниця використала для відтворення портретів відомих авторів античної літератури, базуючись на їхніх творах та інших речових джерелах доби, інформація в яких стосувалася певної особи. М.С. Петрова розробила практичний спецкурс «Просопография как специальная историческая дисциплина» (для студентів історичних факультетів). У ньому, на прикладі автентичних творів авторів пізньої античності Макробія Феодосія та Марціана Капелли та речових пам'яток, дослідниця реконструювала їхні біографії та просопографічні портрети. За творами вона ідентифікувала авторів, встановила їхнє походження, місце народження, періоди жит-

тя, рід занять, соціальний статус, визначила порядок імен та достовірність авторства творів. Так, підпис Макробія до першого видання його коментарів на «Сон Спііона» дав дослідниці підстави відтворити титули автора та визначити коло осіб, із якими він спілкувався. А порядок імен у підписові дав їй змогу ідентифікувати автора, який носив ті імена, з'ясувати його походження, бо кожна складова частина імені мала в стародавніх віках свій смисл. Оскільки в часи античності імена давалися людям за певними зовнішніми ознаками (широкі груди, високий лоб), була можливість за титулами імені скласти уявний портрет певної особи. Вони також свідчили про суспільне становище особи та державну посаду, яку вона обіймала.

Болгарський дослідник І. Божилов в монографії «Фамиліята на Авеневци (1186–1460). Генеалогія и просопографія» [7] просопографію трактує лише як колективну біографію роду, але зазначає, що, якщо певна особа з роду мало досліджена, то за допомогою просопографічного методу шляхом аналізу загального фактологічного матеріалу можна відтворити її деталізований життєпис.

Подібне визначення терміну дає і російська «Новая философская энциклопедия» [8], в якій просопографію названо методом створення колективної біографії роду, що містить визначення: певного кола осіб, дат їхнього життя, соціального походження, місць проживання, суспільного статусу, освіти, діяльності крізь родинно-генетичний чинник.

Названих позицій дотримуються також окремі українські дослідники, зокрема Т.В. Березовська [9], яка вважає, що просопографічний метод — це метод створення колективних біографій, який кожному особу, що потрапляє в поле зору дослідника, розглядає як особистість та індивідуальність. Дослідниця переваги методу аргументує так: «Він дозволяє навіть при відсутності достатньої кількості документального та наративного матеріалу, шляхом історичного занурення, реконструювати особистість в її громадському, суспільному та приватному житті, відтворити духовний космос індивіда» [9, с. 7]. Перевагою методу є й те, що дослідник ставить завдання не просто зафіксувати певні дати життя та діяльності конкретної особи, а й осмислити та визначити її феномен як індивідуальності шляхом відображення місця та значення особи в перебігові доби, життя, подій, соціумі, соціально-комунікативній практиці повсякденності. Таким чином, із одного боку особа досліджу-

ється як суспільний суб'єкт, визначається її роль в значущих подіях, а з іншого — окреслюється її індивідуальність (внутрішній світ, духовний потенціал тощо).

Т.В. Березовська створила просопографічний портрет українського роду Аркасів в своїй праці (кандидатській дисертації) «Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби». Об'єктом її дослідження стали лише відомі представники роду, які залишили певний слід в історії. Про них були складені деталізовані біографічні характеристики, засновані на яких авторка дійшла висновку про визначальну роль спадковості в формуванні духовного космосу людини.

Дослідниця запропонувала новаторський підхід до вивчення особи в історії, означивши останню як «вмістилище соціально-культурної системи часу», що, на її думку, визначає потребу вивчати людину різнобічно, як особистість та індивідуальність, тобто, рівнозначно і діяльність, і приватне життя: духовний світ, родинні стосунки, психологічні та фізичні стани, рефлексії, інтелектуальні здібності, інтимне життя тощо. Т.В. Березовська вважає цей напрям досліджень предметом просопографії, яка в реалізації поставлених завдань користується не лише суто історичними або джерелознавчими, а й міждисциплінарними методами: психології, фізіології та соціології.

Зразком створення колективної біографії просопографічним методом стала праця російського дослідника І. Юркіна [10], в якій він використав просопографію як аналітичний метод визначення ролі спадковості в формуванні творчих даних кількох представників відомого роду Лемидових, які жили за різних епох, в суттєво відмінній культурній атмосфері, мали несхожі наукові інтереси. Вчений обрав за мету виділити індивідуальні особливості в владах і людських долях досліджуваних ним осіб, що були детерміновані природою, середовищем та іншими чинниками. Зібравши біографічний матеріал, він використав для його аналізу просопографічний метод, що дало змогу аналітично розшарувати інформацію: виділити індивідуальне та нетипове для кожної конкретної особи в обраній родовій групі.

Кожну особу І. Юркін досліджував в трьох вимірах: 1) генетичному — в сукупності психофізичних характеристик індивідуума, які частково зберігалися в ході трансляції між поколіннями; 2) сімейному — сукупності «традицій роду», соціокультурної пам'яті, яка зберігається на рівні сім'ї та тієї час-

тини родини, в середовищі якої конкретна особа формувалася та розвивалася і 3) часовому — крізь «дві епохи», що склалися з ментальних стереотипів доби [10, с. 265].

Дослідниками також практикується і формування просопографічних баз даних, на основі яких вимальовуються «образи», «життєві шляхи» або «колективні біографії», що дають підстави не тільки вивчити окрему особистість, а й вийти на взагальнюючий рівень в дослідженні соціальних, політичних і культурних явищ та тенденцій історичного процесу. Російські дослідники Ю.Ю. Юмашева і Т.Н. Кандаурова [11: 12] просопографічний метод поклали в основу розробленої ними «теорії еліт». Об'єктом їхнього дослідження стала група осіб, об'єднаних спільною діяльністю протягом тривалого часу — відомі музейні працівники Росії. Поглиблену біографічну інформацію про них було систематизовано за 27-а показниками. Це дало змогу створити вибірку, на основі якої складено біографії 268 провідних російських музейних працівників і колекціонерів, які увійшли до Російської музейної енциклопедії.

Отже, дослідники розрізняють індивідуальні просопографічні студії про видатних діячів певної доби та «групові» просопографічні дослідження, орієнтовані на вивчення певних суспільних груп [13]. Останній підхід дає матеріал для взагальнень і компонування «колективних біографій». У такому разі просопографія трактується як дослідження спільного в групі осіб, що діє в історії (родовій, професійній, соціальній, політичній) [14].

Таким чином, в історіографії склалося неоднозначне трактування просопографії. Ще з XIX ст., коли в історичній науці були запроваджені терміни «просопографія», «просопографічний метод», вона розумілася не як окрема історична дисципліна, а саме як метод в історико-біографічних, а іноді історико-статистичних дослідженнях, яким користуються при опрацюванні біографічного матеріалу. Одні дослідники вважали завданням просопографії створення колективного соціального портрету певного стану суспільства, на думку інших воно полягало в відтворенні індивідуального портрету конкретної відомої особи. З початку 90-х рр. XX ст. в російському джерелознавстві просопографія здебільшого трактується як дослідницький метод, що базується на масових джерелах і має на меті статистичний аналіз та створення «колективних біографій» певних соціальних груп суспільства [16].

Нині серед українських істориків необхідність суттєвого

розширення просопографічних студій відчувається досить гостро. Саме це зумовлює спроби визначитися з дефініціями: як співвідносяться між собою історична біографістика, спеціальні історичні дисципліни і просопографія та який об'єкт дослідження має домінувати в просопографії — конкретна особа, чи соціальна група: за змістом просопографія — це біографія, шось вужче чи ширше?

На нашу думку, актуальним для сучасної української історичної науки є визначення просопографії як джерелознавчої спеціальної історичної дисципліни, об'єктом дослідження якої є насамперед конкретна особа, в сукупності всіх її взаємостосунків і виявів. Йдеться про конкретизацію особи в її неповторних індивідуальних якостях, розширення та пояснення біографічних відомостей, періодів невдач або піднесень в творчих особистостей. Основою такого дослідження є автентичні джерела, різні за своїми видами та походженням. Допільним є і вивчення особи в родовому або конкретному соціальному контексті, який також багато чого пояснює в її поведінці, вчинках, світоглядних засадах.

Одним із перших до цієї проблеми звернувся Ярослав Дашкевич [1]. На його думку, завданням біографістики є написання біографії, свого роду заповнення колонок особової анкети, складеної за науковими довідково-інформаційними параметрами, створення так званих формальних біограм, що дають матеріал дослідникові для довідкової роботи. А просопографія, за Ярославом Дашкевичем, поширює, розгортає, поглиблює біографічний матеріал шляхом врахування людського й особистого в історії. Але найважливішою і найціннішою ознакою просопографічних даних є правдивість і об'єктивність інформації, відтворення відомої особи в сукупності позитивних і негативних сторін життєпису.

Зважаючи на таке її призначення, вчений вважає її вищим ступенем біографістики, бо вона, на його думку, відтворює «живі» образи історії на матеріалах конкретних джерел. «Олюднення неживого, олюднення писаного слова, фотографії, іншого документального джерела, або й матеріальної пам'ятки необхідно б перетворити в гасло діяльності біографістів». В історіографічному огляді він зазначає, що в Західній Європі вже майже 20 років виходять окремими зшитками видання з просопографії античності: грецької та латинської. Вони мають вигляд словників двох серій — грецької та римської, в яких під іменами осіб

подаються витяги з автентичних історичних джерел. Користуючись ними, дослідник має змогу отримати всю необхідну інформацію про конкретну особу для власного аналізу, а достовірні джерельні відомості дають підстави для об'єктивних даних про певну особу [1].

Ярослав Дашкевич зазначав, що міцний фундамент під давньоукраїнську просопографію був закладений в праці Юрки Корпели «Причини до історії населення та просопографії Київської Русі до смерті Володимира Мономаха», що вийшла друком в 1995 р. в Фінляндії та містить відомості про 1259 осіб із біографічною інформацією та посиланнями на опубліковані джерела та літературу.

Учений визначив 5 блоків проблем, навколо яких, на його думку, повинні засновуватися просопографічні студії: 1) особисті проблеми, 2) етно- та релігіопсихологічні, 3) громадські, 4) політичні, 5) творчі. Перший блок містить генеалогічні відомості про особу, її шлюбне чи позашлюбне походження, яке так чи інакше відбивалося на житті, кар'єрі тощо. Наявність психопатологічних рис характеру, успадкованих або набутих в несприятливих життєвих обставинах. Дослідник вважає за необхідне вивчення й інтимних сторінок життя відомих осіб, які багато чого пояснювали в їх поведінці та вчинках, а іноді ставали причиною доленосних подій.

Історик С. Світленко на просопографію покладає місію пошуку, атрибуції й систематизації біографічних та інших особистих даних про осіб, які згадуються в історичних джерелах [16]. Він називає її багатовимірною дисципліною, предметом якої є розмаїття внутрішніх і зовнішніх характеристик діячів минулого, а об'єктом дослідження вважає антропологічний тип особи, її мову, етно- та соціопсихічні риси характеру, ментальність, родинні зв'язки, сімейний стан, віросповідання, підданство, місце народження та проживання, освіту, професійну діяльність, службову кар'єру, життєві обставини, участь в суспільно-політичному житті.

Згадані напрацювання вітчизняних дослідників дають змогу визначити основним завданням просопографічних досліджень в сучасній Україні створення об'єктивного правдивого портрету особи, що містить такі компоненти:

1) походження особи, її генеалогічне коріння, визначення ролі спадковості в формуванні певних інтелектуальних здібностей, родинне оточення та виховання, сімейні традиції й атмо-

сфера, регіон проживання, їхній вплив на формування світоглядних позицій діяча:

2) шляхи та етапи формування особистості (місця навчання, сфери перебування, коло знайомих, спілкування):

3) визначальні фактори у виборі місця навчання або професії:

4) чинники формування світогляду:

5) інтелектуальні здібності та обдарованість, її прояви і розвиток:

6) влада, темперамент, внутрішній світ, захоплення та відрази:

7) приятельське оточення, взаємовідносини з людьми, вплив оточення, або, навпаки, конкретної особистості на оточуючих:

8) мотиви найвідоміших вчинків, що закарбували ім'я діяча в історії: вплив на них зовнішніх факторів:

9) пояснення криз певні життєві обставини піднесень і спадів у творчих осіб:

10) доленосні події у приватному житті відомої особи (одруження, народження дітей), їхній вплив на основну діяльність (наукову, творчу, громадську, політичну):

11) особисто-інтимне життя, подружні та батьківсько-синівські стосунки, їхній визначальний або другорядний вплив на діяльність особи: закоханість, романтичні стосунки, їхній розвиток, вплив на творчу особу:

12) фізичне та психологічне самопочуття особи у різні періоди життя, пояснення ними окремих епізодів її діяльності:

13) етно-психологічні характеристики: національна свідомість та ментальність, особистісно-людське, притаманне діячеві, наприклад, співчутливість чи черствість, благодійність чи байдужість, здатність співпереживати чи егоцентризм, комунікабельність чи замкненість, автократизм чи дипломатичність, поведінка та реакція на життєві події та обставини. Визначення значення окремих із перерахованих особистісних даних дає підстави для пояснень доленосних подій у житті діяча:

14) характеристики діяча сучасниками: об'єктивне та суб'єктивне в них:

15) матеріальне становище особи, залежність від матеріальних обставин та вплив цього чинника на творчу особистість:

16) зовнішній вигляд особи, особливості її манер, одягу, звичок.

Усі ці дані, безперечно, можна зібрати лише з джерел достовірних, різних за характером, які складають основу просопо-

графічного дослідження.

До джерел просопографічних студій належать такі:

1) офіційні документи та папери конкретної особи (атестат, диплом, свідоцтва, паспорт, посвідчення), в яких фіксувалося її місце народження, освіта, рівень успішності в навчальних закладах. Так, високі оцінки з певних предметів свідчать про її захоплення певним предметом, що часто ставало визначальним в виборі професії або іншій самореалізації:

2) довідково-статистичні документи зі списками осіб, їхніми біографічними даними та іноді й особистісними характеристиками:

3) генеалогічні джерела: дерево роду, родовід, родинні легенди:

4) судово-слідчі справи відомих осіб (протоколи допитів, вироки, донесення, відгуки, відношення, секретні циркуляри на розшук або арешт, телеграми оперативно-інформаційного змісту). На цей вид документів, як на джерело просопографічної інформації, рекомендував звернути увагу С. Світленко. Він в власному дослідженні про діячів соціально-революційного народництва в Україні 70–80-х рр. XIX ст. практично використовував документи позасудового й судово-слідчого діловодства Київського губернського жандаармського управління на розшукуваних осіб, або таких, що перебували під слідством як джерело просопографічних даних. У подібних документах фіксувалася така інформація: вік, зріст, колір волосся, очей, шкіри, бороди, особливі прикмети, дані про стиль одягу та взуття, соціальне походження, родинні зв'язки, тобто відображалася детальна інформація про зовнішність відомого діяча. Недоліком цих джерел є односторонність їх інформації, бо стосувалася вона в основному зовнішніх характеристик особи і вимагала високого рівня наукової критики. Як правило, цей вид джерел не відображав внутрішнього стану досліджуваної особистості:

5) джерела особового походження (як базові) для відтворення просопографічних портретів відомих особи:

а) автобіографічні матеріали, які, як правило, містять інформацію про походження, родинний статус, освіту, кар'єру діяча, творчі здобутки. Цінність подібного джерела полягає в його автентичності, оскільки дані про себе формулювала сама особа:

б) приятельське або родинне листування, яке часто містило унікальну інформацію про особу, коло її знайомих, інтереси, заняття, захоплення, внутрішній світ, фізичне та психологічне

самопочуття. Часто саме в листах до приятелів діячі були особливо відвертими, а тому цей тип джерел дослідники називають «сповідлю, або автобіографією душі», бо вони розкривають неповторні сюжети. У листуванні, як правило, віддзеркалюється внутрішній світ відомої особи. У невимушеній формі кореспонденти писали про те, що їм найбільше боліло та бентежило, приносило натхнення в творчості та громадській праці.

Дослідження листування конкретного діяча, тривалого в часі та різного за адресатами, дає можливість ознайомитися з його людською сутністю: влачею, складом мислення, інтелектуальним рівнем, інтересами, ставленням до конкретних подій через безпосередню реакцію на них, психологічним і фізичним станами та їх передумовами, самопочуттям, взаємостосунками з родиною, проблемою батьківсько-синівських стосунків, етичними та моральними пріоритетами, здібностями, здатністю співпереживати, місцями проживання або тимчасового перебування кореспондента та впливом кліматичних умов місцевості на самопочуття особи. Саме такий широкий спектр просопографічної інформації дають епістолярні джерела:

в) мемуари відомих діячів, із детальними характеристиками сучасників (і себе), їхніх особистих якостей, словесні портрети. Цінними в мемуарах є згадки особи про своє походження, родинні та сімейні традиції, формування окремих рис і звичок. Така інформація дає матеріал для дослідження закономірностей появи тих чи інших якостей владі. Скажімо, такі негативні риси, як егоцентризм, непримиренність до інакомислячого, які зустрічалися в окремих діячів, можна пояснити традиціями родинного виховання: надмірною батьківською опікою та любов'ю, статусом однієї дитини в родині.

Цінними в спогадах є словесні портрети сучасників, які часто фіксували такі деталі, які не здатна була відтворити жодна фотографія. Так, Н. Суровцева так яскраво описала в своїх «Спогадах» (К., 1996) зовнішність Дмитра Донцова: «Це була дуже висока і дуже худя людина, з негарним смаглявим обличчям і густим, чорним, відкинутим назад волоссям. Обличчя вражало своєю нервовістю, а чорні, живі, колючі очі доповнювали враження. Р руки в нього були дуже довгі, як в скрипаля. Отакий собі Паганіні. Мова в нього була надто швидка, — доводилося напружувати увагу, щоб ловити зміст. Він пересипав мову чужоземними цитатами і відразу заімпонував мені такою ерудицією» [17, с. 21].

Або ось який явний образ формується з рядків спогадів всевітньо відомого українського співака Михайла Голинського про його родича, письменника Марка Черемшину (Івана Семанюка): «Марко Черемшина був сентиментальною людиною, дуже любив звірят, природу, особливо квіти. Він завжди носив у бутоньєрці або гвоздиків, або трояндів. І коли він відвідував відомого українського вченого Володимира Гнатюка, який протягом 15 років хворів, то завжди приносив йому букет квітів, які той любив. [...] Був м'якого характеру і ніколи не носив у серці злоби, навіть якщо з ким посварився, що бувало дуже рідко. [...] Був низького зросту, мав велику голову з високим чолом, в особистому житті був дуже непрактичний. Коли писав свої новели, свої твори, то мусив бути в хаті повний спокій, тому він замикався у своїй канцелярії — і працював» [18].

Зазначимо, що суттєвим недоліком цього виду джерел є суб'єктивність авторів у своїх враженнях про сучасників, тому таку інформацію не можна сприймати як однозначну, а лише у порівнянні з фактами з інших джерел.

Джерелом просопографічної інформації є також особисті щоденники відомих діячів. Їхнє значення дослідники оцінили так: «Нотатки, писані для себе, рідко завжди інтимна, якими б вони не були — особистими, діловими чи філософськими. [...] Нотатки, прочитані згодом, через певний проміжок часу, відкривають секрети автора, стани його душі та думок у минулому, коли він був іншим — молодшим, в іншому середовищі, інших поглядів. Для влячного і уважного читача нотатки завжди є ніточкою до розуміння і пізнання автора, але поза тим вони є шляхом до пізнання певної історичної епохи, поштовхом не лише до пошуків сенсації, але й роздумів про людину в плінні історичних змін, про вічні проблеми людського буття — сенс і мету, як жити і що робити» [17, с. 5–6]. Найбільшою цінністю щоденників дослідники вважають авторську безпосередність, яка відображалася в його роздумах про життєві обставини і ситуації.

Серед джерел цієї групи виділяємо щоденники інтимного змісту, що фіксували в основному події приватного життя: його обставини, оточення, внутрішній стан автора, рефлексії з приводу тих чи інших подій, як особистих, так і громадських. Вони відображали автора із середини, в життєвих обставинах і стосунках. Але були і щоденники, в яких автори більше писали про події не особистого, а громадського життя та відомих

сучасників на їхньому тлі. Скажімо, ціла галерея сучасників постає зі сторінок «Шоленників» Євгена Чикаленка. Це Борис Грінченко. Михайло Грушевський. Сергій Єфремов. Федір Матвусевський. родина Тобілевичів. відомі письменники та митці, яким автор часто давав влучні власні характеристики. Скажімо, він захоплювався працелюбством, завзяттям, талантом і громадською самовіддачею Бориса Грінченка, але водночас неодноразово наголошував його важку авторитаричну владу, яка шкодила багатьом громадським справам, бо провокувала конфлікти серед українців. Євген Чикаленко так відверто писав про цього відомого діяча: «Але в громадським житті, як я вже не раз згадував у своїх мемуарах, це був надзвичайно тяжкий чоловік. Правду про нього колись сказав М.В. Лисенко: «Грінченка треба було б посадити десь на необитаємий острів, обкласти його книжками і він зробив би втроє більше, ніж зробив». Це правда. Багато його надзвичайної енергії та здоров'я пішло на боротьбу за «булаву» то з В.П. Науменком, то з М.С. Грушевським та іншими «конкурентами», навіть з такими, які й на думці не мали «гетьманування» [19, с. 95]. А так мемуарист характеризував владу історика Михайла Грушевського: «При всіх своїх майже геніальних здібностях, він має в своїй владі щось таке, що відвертає від себе людей. У Львові він вже не має жадного приятеля і більшість робітників слова працюють з ним тільки з патріотизму і переносять його владу тільки з поважання і влячності йому за те, що він зробив і робить гігантську роботу для України» [19, с.112]. Він відзначав, що обдарованому вченому й організаторові української науки були притаманні нетерпимість до конкуренції, егоцентризм, які також викликали часті конфлікти з більшістю відомих сучасників.

Подібні деталі Євген Чикаленко наводив і щодо інших відомих діячів: Миколи Вороного, Леоніда Жебуньова, Михайла Коцюбинського, Володимира Науменка, Миколи Саловського, Панаса Саксаганського та ін.. Так, він широко бентежився розбратом між талановитими братами Тобілевичами, які сварилися через жінок і працювали в різних конкуруючих колективах:

6) фотографії, що відтворюють зовнішній вигляд особи, її родинне та приятельське оточення. Індивідуальна фотографія створює наочний образ діяча, дає матеріал для складання її зовнішньої характеристики: колективна відображає дружне

оточення, а родинна — членів родини:

7) почерк в рукописах відомих діячів, особливості якого досліджує психолографія, за напрацюваннями якої можна скласти характеристику індивідуальних рис автора конкретного письма. У ролі почерку, як джерела для вивчення особистості, не сумнівався ще на поч. ХІХ ст. Так, В. Гете (Веймар, 3 квітня 1890 р.) констатував: «Безперечно, що почерк людини має зв'язок з її думками, душевним станом і характером, і, базуючись на ньому, ми можемо отримати хоча б деякі уявлення про її справжні якості та дії» (переклад наш — *І.С.*).¹

За словами одного з провідних російських психолографів І.Ф. Моргенштерна: «якщо людина пише, то в кожному окресленні, закругленні, штриху літери виявляється її індивідуальність, її характер. [...] Письмо дуже тісно пов'язане з особистістю людини, це не суто механічна операція: воно виражає думки та перебуває під впливом нашого фізичного та духовного стану. Почерк точно відображає найменші порухи людини, змінюючись в часі та обставинах. Тому, опанувавши мистецтво психолографії, можемо вільно вгадувати характер, здібності та звички людини, побачити її минуле та зазирнути в майбутнє» (переклад наш — *І.С.*) [20]:

8) наукові та художні твори відомих вчених і митців як форма самовираження особистості.

А повну та об'єктивну просопографічну характеристику тієї чи іншої постаті дасть лише комплексне використання сукупності всіх джерел в їх порівняльно-аналітичному вимірі.

Отже, просопографія — це джерелознавча дисципліна, яка через різні за характером і видами джерела, окреслені в даному нарисі, досліджує суто людські якості відомої особи в міждисциплінарних зв'язках із генеалогією, ономастиком, психологією, психолографологією, психобіографією, соціологією, історією. Вона визначає рівень розвитку особистості, її ціннісні світоглядні та моральні орієнтації, соціальні ролі в суспільстві, мотиви та потреби, здібності, стереотипи, фізіологічне та психологічне здоров'я інші дані. Ця галузь історико-біографічних знань покликана відобразити «живу» особистість, а не постать, формалізовану датами й подіями, зібрати та систематизувати джерельний матеріал, який би пояснив ці факти та відобразив

---

¹ В. Гете. Веймар, 3 апреля 1820 г. [20, с. 49].

людину такою, якою вона була насправді, в реаліях повсякденного життя: особистісних комунікативних взаєминах, життєвих обставинах та вчинках, і прослідкувати, як на них відображалися поведінка і вчинки саме цієї особи.

1. *Дашкевич Я.* Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. Матеріали науково-практичної конференції (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 40–47.

2. *Готра О.* Біографія вченого в контексті гуманізації навчання і виховання // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2005. – Вип. 8. – С. 81.

3. *Зимина Н.Г.* Некоторые методы изучения исторической личности по биографиям // Личность в историко-культурном процессе. Сб. науч. работ / Саратовский гос. технический ун-т. – Саратов, 2001. – С. 4.

4. The Oxford English Dictionary. A new English dictionary on historical principles. – Oxford. – At the Clarendon press. (1970). Vol. VIII.

5. Webster's. Third new international dictionary of the English language unabridged. – Massachusetts, USA [1981]. – Vol. II.

6. *Петрова М.С.* Просопография как специальная историческая дисциплина. На примере авторов Поздней Античности. – СПб., 2004. – 228 с.

7. *Божилев И.* Фамилията на Авеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. – София, 1985.

8. Новая философская энциклопедия. – М.: Мысль, 2000. – Т. I.

9. *Березовська Т.В.* Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби. Дис. на здоб. н. с. к. і. н. – Одеса, 2003.

10. *Юркин И.Н.* Демидовы – ученые, инженеры, организаторы науки и производства. Опыт науковедческой просопографии. – М.: «Наука», 2001.

11. *Юмашева Ю.Ю., Кандаурова Т.Н.* Методологические и методические проблемы разработки просопографической базы данных по энциклопедическим материалам «Российские коллекционеры и меценаты XVII–XX вв. // Вісник Дніпропетровського ун-ту. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 8. Історія та археологія. – С. 73–81.

12. *Кандаурова Т.Н.* «Биографика» и коллективный портрет российских коллекционеров и меценатов (по материалам музейной энциклопедии). – М., 2000.

13. *Гарскова И.М.* Базы и банки данных в исторических исследованиях. – Göttingen., 1994.

14. *Stone L.* Prosopography // Historical Studies Today / Ed. By F. Gilbert and St. Graubard. – N. Y., 1972. – P. 107.

15. *Юмашева Ю.Ю.* Историографические проблемы создания

просопографических баз данных // Информационный Бюллетень Комиссии по применению математических методов и ЭВМ в исторических исследованиях при отделении истории АН СССР. Специальный выпуск. – М., 1992. – № 7.

16. *Світленко С.* Просопографічні джерела про діячів соціально-революційного народництва в Україні 70–80-х рр. XIX ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 1998. – Ч. 2. – С. 60–79.

17. *Дониов Дмитро.* Рік 1918. Київ. – К.: Темпора. 2002.

18. *Михайло Голинський.* Спогади. – К.: Молодь, 1993. – С. 21, 24, 25.

19. *Євген Чикаленко.* Шоленик. (1907–1917). – К.: Темпора. 2004. – Т. I.

20. *Моргенштерн И.Ф.* Психографология: Наука об определении внутреннего мира человека по его почерку. – СПб., 1994. – 351 с.